Yaşar Vəliyev,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin dissertantı

MİLLİ ADƏT və ƏNƏNƏLƏR mənəvi, əxlaqi dəyərlər kimi

Cəmiyyət dəyişdikcə adət və ənənələr də təkmilləşmiş, millətin, xalqın yaradıcılıq nümunələrini özündə yaşatmış, nəsildən-nəslə ötürmüşdür. Yeni yaranan hər bir mənəvi dəyər isə tarixi ənənəmizin varisi kimi təşəkkül tapmışdır. Bu səbəbdən də bütün dövrlərin adət və ənənələrində baş verən yeniliklərin, istiqamətlərin öyrənilməsinə, əldə olunan tarixi təcrübənin müasir sənətşünaslıq və kulturologiya elmlərinə şamil edilməsinə böyük ehtiyac vardır (1,s.117).

Bu gün xüsusi fərəh hissilə qeyd etməliyik ki, hazırda respublikamızda yaranmış mənəvi mühit, milli mədəniyyətə, milli mərasimlərə və ənənələrə doğma münasibət xalqın sosial fəallığına səbəb olmuşdur. İndi xalq öz tarixi keçmişinə, mənəvi dəyərlərinə ehtiramla yanaşır, həyatda, tərbiyədə, məişətdə onlardan yaradıcılıqla istifadə edir.

Çox haqlı olaraq ümummilli liderimiz Heydər Əliyev böyük emosionallıqla vurğulayırdı ki, hər bir xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Üzünü ictimaiyyətə tutaraq bu dəyərlərin tarixi əhəmiyyətindən, mənəviyyatımızda oynadığı mühüm roldan bəhs edirdi: «Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıblar və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir» (2).

Adət-ənənələrimizə bu qədər qayğı göstərilməsi zamanın tələbidir. Əks təqdirdə keçmişdə buraxdığımız səhvlər təzədən təkrarlana bilər. Məhz həmin səhvlərin və biganəliyin nəticəsidir ki, bu mütərəqqi ənənələrin heç də hamısı bu günümüzə gəlib çatmamışdır. Etiraf etməliyik ki, burada müxtəlif qadağaların da təsiri az olmamışdır. Belə ki, mənəvi dəyərlərin bir qismi müxtəlif dövrlərdə yaddaşlardan silinmişdirsə, başqa bir qismini yaşatmaq isə uzun illər sovet rejimi zamanı bizə yasaq olmuşdur. «Elə anlar, dövrlər, tarixi məqamlar olmuşdur ki, müdrikliklə, mənəvi sağlamlıq və bütövlük idealı ilə bağlı olan yüzlərlə adət-ənənələrimizin yanından laqeydliklə ötüb keçmiş, ulu babalarımızdan öz soykökümüzü yaşatmaq ümidi ilə bizə miras verilmiş bu mənəvi sərvətlərə etinasızlıq etmişik (3,s. 6). Onların bir çoxundan imtina etməyimiz də olub. Mənəvi tərbiyənin daşıyıcısı olan bir sıra adət-ənənələrimizi kiminsə xoşuna gəlmək üçün təhrif edib, bəzən onları eybəcərləşdirməyə səy göstərmişik. Milli adət və ənənələrimizin bir çoxunun, o cümlədən adqoyma mərasimlərinin üstündən xətt çəkib, onları tamam-kamal unudub, dədə-baba adlarını qoymağı qadağan etmişik (4, s.7).

Amma yaxşı ki, indi xalqımız özünəqayıdış dövrünü yaşayır. İndi buraxılmış səhvlərin ləğvi üçün çox iş görülür.

Bu gün xalqımızın adət-ənənəsi, xalq bayramları, bütövlükdə milli-mənəvi dəyərlərimiz dövlət səviyyəsində mühafizə edilir və mədəni irsin təkmilləşdirilmiş şəkildə gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edilir. Təbii ki, bu işin həyata keçirilməsində elm, təhsil və mədəniyyət müəssisələrinin rolu və yeri danılmazdır.

Söyləməyə lüzum yoxdur ki, adətlərə riayət olunması ictimai rəyə əsaslanır və bu iş dövlət tərəfindən tənzim edilmir. Onun tənzimləyici funksiyası çox vaxt ictimai həyatın sabit və dəyişməz xarakteri və mədəniyyətlərarası münasibətlərin inkişafı ilə əlaqələndirilir. Adət fərdlərin müəyyən ictimai və mədəni təcrübəni mənimsəməsi vasitəsi olub, onu nəsildən-nəslə ötürür, insanların davranışını nizama salır, qrupdaxili birliyi saxlayır, müxtəlif obyektləri və ictimai münasibətləri müqəddəsləşdirir. Bu zaman həm real, həm də xəyali obyektlər müqəddəsləşdirilə bilər. İstehsalat vərdişləri, dini mərasimlər, xalq bayramları və s. buna bir nümunədir (5, s.119).

Xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı milli adət və ənənələr dövlət səviyyəsində qayğı ilə əhatə olunduqca hər bir vətəndaşın mənəvi irsə, mədəni köklərə bağlılığı daha da artır. Mədəniyyət işçiləri isə bu qayğıdan istifadə edərək adət-ənənələrimizin, milli yaradıcılıq təcrübəmizin inkişafına əsaslı zəmin yaradırlar.

İndiki mərhələdə mədəniyyət müəssisələri dini bayramlarımızın təntənəli şəkildə qeyd olunması üçün də konkret proqramlar hazırlayır, həmin bayramların ictimai, mədəni əhəmiyyətini artırmaqdan ötrü bədii-emosional vasitələrdən istifadə edirlər. «Qurban» və «Ramazan» bayramlarında dini və ictimai təşkilatların əlaqələr genişləndirilir, onların arzu və istəklərinə uyğun olaraq ssenarilər və həmin ssenarilərə əsasən isə bədii nümunələr hazırlanır.

Mədəniyyət müəssisələri adət və ənənələr zəminində tədbirlər hazırlayarkən milli-etnoqrafik xüsusiyyətlərin qorunması qayğısına da qalırlar. İfaçı – aktyorlar, rəqqaslar və tədbirdə iştirak edən başqa sənət adamları ənənəvi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq hazırlanır.

Bu gün aparılan müşahidələr bir daha təsdiq edir ki, mədəniyyət müəssisələri öz tədbirlərini milli-adət və ənənələrimizə daha çox həsr etməklə tədbir iştirakçılarının sayını və fəallığını artırmaq üçün real imkanlar əldə edirlər.

Xalq öz mədəni irsinə, xüsusilə, adət və ənənələrinə qarşı tarixin bütün dövrlərində yüksək həssaslıqla yanaşmışdır. Bu da ondan irəli gəlir ki, xalqın özünün yaratdığı mənəvi sərvətlər, adət və ənənələr məhz bayram və mərasimlərin tərkibində cəm olmuşdur. Onlar xalqın mənəvi həyatı və duyğular toplusudur. Buna görə də, mədəniyyət müəssisələrinin kütləvi tədbirlərində xalqın özünün yaşatdığı həyat materiallarından istifadə etmək istəyi tədbiri daha da emosionallaşdırır, milli duyğularla zənginləşdirir. Xalq bu bayramlarda əsrlər boyu yaratdığı dəyərlərin bədii-estetik əhəmiyyətini görür və fəxarət hissi keçirir. Adət və ənənələr hər bir insan nəslinin yaratdığı maddi və mənəvi sərvətlər sistemini, mədəniyyət formasını, bilikləri qoruyub saxlamaq və onları yeni nəslə vermək vasitəsi kimi çıxış edirlər.

Adət və ənənəyə məxsus ən mühüm xüsusiyyətlərdən biri də onların mənəvi tərbiyə vasitəsi kimi çıxış etməsi, çox mühüm tərbiyəvi funksiyanı yerinə yetirməsidir.

Adət və ənənə əxlaqi mahiyyət daşıyır. Həmin adətləri yerinə yetirməmək, onları qoruyub saxlamağı bacarmamaq ciddi narazılığa, insani münasibətlərin gərginləşməsinə, şəxsiyyətlə kollektiv və cəmiyyət arasında ziddiyyətlərin meydana gəlməsinə səbəb olur (6, s.112).

Təcrübə göstərir ki, milli adət və ənənələrin öyrənilməsi və onların mənəvi dəyərlər sistemindəki rolunun tədqiqi həmişə aktual olmuşdur. Çünki milli adət və ənənələr tarixin bütün mərhələlərində ictimai, mədəni tərəqqinin əsas göstəricisi kimi nəzərə çarpmışdır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə adət və ənənələr də ayrı-ayrı quruluşların ictimai-siyasi xüsusiyyətlərinə bu və ya digər formada inteqrasiya etmişdir. Buna görə də hər bir ictimai-siyasi quruluş həm bütövlükdə adət və ənənələrə, həm də onun mənəvi-bədii dəyərlərinə öz möhürünü vurmuşdur.

Tarixən adət və ənənələr yeni nəslə əyani şəkildə ötürülmüşdür. İbtidai icma dövründə cəmiyyət həyatının bütün sahələrini əhatə edən, insanların ictimai davranışını tənzim edən yeganə idarəedici və istiqamətləndirici qüvvə olan adət və ənənələrin bir qismi sonralar adət hüququna çevrilmiş və gələcək hüquq normaları üçün əsas olmuşdur (7, s.6-7).

Adət və ənənə insanları bütün həyatı boyu müşayiət etmiş və həmişə onların daxili mənəvi aləminə, dünyagörüşünə təsir göstərəcək estetik, etik və emosional hisslərinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir (8, s.58).

Hətta cəmiyyətin indiki inkişaf mərhələsində belə öz funksiyalarını mühafizə etməkdədir. Burada dövrün, zamanın tələbindən doğan yeni-yeni keyfiyyətlərlə yanaşı tarixin çətin sınaqlarından çıxmış və bu gün də mühafizə edilən cəhətlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Milli bayramlar tarixi həqiqət, tarixi yaddaşla bağlıdır. Əsl bayram yalnız adi sevinc, ötəri təntənə deyil. Onun kökləri çox dərin olur. Xalq o hadisəni, o günü hafizəsində saxlayır, nəsildən-nəslə verir ki, onun varlığı, taleyi, cəsarət və rəşadəti, qeyrət və namusu, birliyi və xeyirxahlığı, bir sözlə gələcəyi həmin hadisə və günlə bağlı olsun. Xoş günlər xalqa öz qara günlərinin də səbəblərini və mahiyyətini anlamasına kömək edir, nəinki öz qüvvələrini tam dolğunluğu ilə dərk etməsinə, həm də irəliləyişinə mane olan cəhətlərin tarixi köklərini göstərməsinə yardım göstərir (9, s.328).

Bütün cəmiyyətlərdə, eləcə də etnik qrup və birliklərdə öz adətlərinə, ənənələrinə bağlılıq xüsusiyyəti vardır. Bu bağlılıq yeniliklərə çox açıq olmayan konservativ (qapalı) zonalarda, bölgələrdə daha güclüdür. Cəmiyyətlər qapalıqdan uzaqlaşıb açıq cəmiyyət olmağa başladıqca, urbanizasiya prosesi güclədikcə adət və ənənələr də keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalır. Əlbəttə, bu dəyişikliklərin birdən baş verməməsi mümkün deyil. Bu, keçid mərhələsinin sarsıntıları, bir yandan ənənəyə bağlılıq, digər yandan isə yeniliyi mənimsəmə kimi qərarsızlıqlar və sarsıntılarla birlikdə yaşayır (10, s.64-65).

V.Q.Belinski yazırdı: «Hər bir xalqın özünəməxsusluğu, bənzərsizliyi yalnız ona xas olan fikir obrazlılığında, müxtəlif şeylərə olan münasibətində, dinində, dilində və ən çox adət-ənənəsindədir. Xalq ən müqəddəs nailiyyəti kimi öz adətinin qədrini bilir və razılığı olmadan ona qəsd edib, qəfil bir həlledici islahatın keçirilməsini özünün adətinə və ənənəsinə qəsd kimi qiymətləndirir. Bəli, adət-ənənə müqəddəs şeydir, toxunulmazdır və heç bir hakimiyyətin ixtiyarında deyil...» (11, s.23).

Adət və ənənəni yaradan da, inkişaf etdirib yaşadan da xalqdır. Hər bir xalqın ictimai-tarixi inkişafını onun milli adət və ənənələri bir güzgü kimi əks etdirir. Milli adət və ənənələr xalqın arzu və iradəsi ilə də hifz olunub saxlanılır. Bu ənənələr ona görə millidir ki, onlar həmin xalqın həqiqi arzu və istəklərini ifadə edir (12, s.41).

Bu mənada, həyatımızda bayramların xüsusi yeri vardır. Respublikamızda bayramların aşağıdakı növləri qeyd olunur:

- Ümumdövlət bayramları – 28 May – Respublika günü, 12 noyabr – Konstitusiya günü və s.
- Əmək bayramı – mətbuat, müəllim və s. günü.
- Ailə-məişət bayramları. Həyat tərzimizə, güzəranımıza möhkəm daxil olmuş toy mərasimləri, övladın olması, ad günü, gümüş və qızıl toyların keçirilməsi və s. Bunların çoxu ümumbəşəri xarakter daşıyır və ümumən insana xasdır.
- Təbiətlə bağlı bayramlar – Novruz, Yeni il bayramı.

Bu bayramların hər birinin özünəməxsus yeri olsa da «Novruz» hamısından seçilir.

İstedadlı təşkilatçılar olmalı, bayrama onlar başçılıq etməli, təşkilati iş aparmalıdırlar.

Lunaçarski bayramın iki əsas hissədən ibarət olmasını vacib sayırdı. Birincisi, kütləvi gəzintilər olmalı, şəhərin müxtəlif yerlərindən axıb gələn izdiham mərkəzə toplaşmalı, müxtəlif tamaşa, festival, əyləncəli səhnəciklər, mahnılar, rəqslər və s. olmalıdır. Bu zaman küçələr, meydançalar adamlarla, tamaşaçılarla dolu olmalıdır. İkincisi, qapalı yerlərdə, idarə və müəssisələrdə, tamaşa binalarında nitqlər, yığıncaqlar, konsertlər və s. tədbirlər olmalıdır.

Novruz bayramında da belə hərəkət etmək məqsədəuyğundur. Qız qalası ətrafına, İçərişəhər, Karvansara qapısına, Qoşa qala qapıları önündə, Dənizkənarı parka və s. meydança və bağlara toplaşan adamlar kütləvi gəzintilər edib şənlənə bilərlər.

Adət və ənənələrin inkişafında ictimai rəy, psixoloji təsir, emosional cəhətlər, predmetləşmə və s. mühüm rol oynayırlar ki, bunları nəzərə almaq vacibdir.

Novruz bayramının ən gözəl xüsusiyyətlərindən birisi hər şeydə, evdə-eşikdə, məişətdə, hər yerdə təzələşmənin, yeniləşmənin tələb olunmasıdır. Odur ki, evdə, gündəlik həyatda, xüsusən məişətdə olan şeylər təmizlənir, divarlar, həyət-baca ağardılır, paltar yuyulur, xalça-palaz, yorğan-döşək havaya çıxarılıb sərilir, çırpılır, silkələnir, tozdan-torpaqdan təmizlənir, mümkünsə yuyulur. Bunlar bir növ zahiri təmizlikdir. Adamlardan daxilən də, mənəviyyatca, ruhən, davranış və hərəkətlərində də təmizlik, saflıq tələb olunur. Bu isə daha vacib və daha qiymətlidir. Son dərəcə müsbət bir haldır. Küsənlər barışmalı, dedi-qodu aradan götürülməli, hamı mehriban dost və sədaqətli, səmimi və bir-birinə diqqətli, həssas olmalıdır (13, s.26).

Bayrama hazırlıq, bayramqabağı şənliklər Novruza təxmi-

17021
M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli

nən bir ay qalmış başlanır. Bu müddət ərzində hər çərşənbə axşamı həyət və küçələrdə tonqal qalanır, üstündən tullanırlar. Dörd həftə qeyd olunma müqəddəs sayılan ünsürlər – su, od, torpaq və hava ilə bağlıdır.

Şadlığın, şənliyin zirvəsi ilin axırıncı çərşənbə axşamı sayılır. Süfrəyə ən azı 7 növ şirniyyat və nemət düzülməlidir. Hər evdə plov bişirilir, qırmızı və digər rənglərdə al-əlvan boyanmış yumurtalar qoyulur. Süfrənin, ümumiyyətlə, evin-eşiyin, otağın ən vacib tələblərindən biri süfrədə səməninin olmasıdır. Məhəllələrdə, xüsusən kənd yerlərində uşaqlar və gənclər qapı-qapı gəzib bayram hədiyyələri toplayırlar. Şənliklər gecə səhərə kimi davam edir, oynayır, oxuyur, əylənirlər. Qızlar, oğlanlar ürəklərində niyyət tutub qapıları, həyət-bacaları pusurlar. Odur ki, həmin axşam hamı çalışır ki, xoş söz desin, ürəkaçan ifadələr işlətsin, gözəl əhval-ruhiyyə doğursun.

Tarixi-mədəni təcrübənin müasir həyata tətbiq olunması əsasən kütləvi tədbirlərdə baş verir. Məsələn, mədəniyyət müəssisələri tərəfindən hazırlanan bədii-kütləvi tədbirlərdə xalqımızın milli-etnik xüsusiyyətlərini, bədii-estetik fikirlərini əks etdirən folklor nümunələri ilə yanaşı, müasir incəsənət nümunələrindən istifadə olunur. Bunun da nəticəsində həm sosial təcrübənin yeni nəslə ötürülməsi funksiyası yerinə yetirilir, həm də xalqın yaradıcılıq mədəniyyəti, bədii-estetik şüuru, mənəvi səviyyəsi daima inkişaf edir.

Kulturoloji düşüncə xalqın tarixini, onun sosial-iqtisadi və ənənəvi təkamülünü, təbiətə və cəmiyyətə münasibətini, dünyagörüşü və ictimai şüurunun yetkinlik səviyyəsini göstərən sosial-bədii hadisə, sosial-mənəvi fenomendir. Kulturoloji vahidlər mədəniyyətin ən qədim və daim təkrarlanan elementi kimi həmişə birliyin, həmrəyliyin formalaşması və təsdiqinin ən mühüm vasitəsi olmuş, insanın sosiallaşmasına təkan vermişdir. Bədii-estetik mahiyyət kəsb edən bu fenomen bəşəriyyətin ibtidai dövrlərindən etibarən insanların heyvanlardan fərqli olaraq unikal yaşayış qabiliyyətinə, həyat tərzinə sahib olduğunu təsdiqləyir. Bu zaman insanlar özlərindən əvvəlki nəsillərin mədəni təcrübəsini mənimsəmək imkanı əldə edir, digər insanların sevincini öz həyatlarına daxil etmək vərdişlərinə yiyələnir və bəşəriyyətin gələcəyini proqnozlaşdırırlar.

Ədəbiyyat

1. *Hüseynov İ. Milli-mənəvi dəyərlərin mühafizəsində «Tətbiqi kulturologiya» elminin vəzifələri «Mədəniyyət dünyası» məcmuəsi, 2005.*
2. *Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı. «Ədəbiyyat» qəzeti, 17 avqust 2001-ci il.*
3. *Nəbiyev A. Mərasimlər, adətlər, alqışlar. B. 1993.*
4. *Məmmədov Ə. Milli adət və ənənələr. B. «Mars-Print», 2000.*
5. *Cavad Heyət. Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış. B. «Azərnəşr», 1993.*
6. *Məmmədov M., Mahmudov P., Cəlilov M. Cəmiyyət, din və ateizm. B. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1985.*
7. *Məmmədov Ə., Quliyev N. Azərbaycanda adət və ənənələr. B. 1966.*
8. *Xəlilova F. Adət və ənənələr. B. «Azərnəşr», 1986.*
9. *Hüseynov Ş. Mənəvi irsimiz və gerçəklik. B. «Ağaoğlu», 2004.*
10. *Cavad Heyət. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. B. «Azərnəşr», 1990.*
11. *Белинский В.Г. Избранные произведения в 3-х т. Т.I. М.изд. «Художественная литература», 1948.*
12. *Şükürov A. İslam, adət və ənənə. B. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1981.*
13. *Qasımzadə F. «Novruz» - bahar bayramı. B.1989.*

ADMİU-nun Kulturologiya fakültəsi tərəfindən təqdim edilib - 27.12.2006.
Rəyçi: fəlsəfə elmləri doktoru, professor N.Mehdi

National customs and traditions as moral values

Summary

National customs and traditions have been looked into as moral values. Many field-works carried out in the direction of protecting and propaganda of our national customs and traditions as moral values in this article. Urgent matters in this area in modern times have been put in the centre of attention.

Национальные традиции и обычаи, как моральные и нравственные ценности

Резюме

В статье анализируются национальные традиции и обычаи в контексте моральных и нравственных ценностей, исследуется культурное наследие, раскрывается, имеющийся в этой области богатый опыт, применение научных методов изучения истории возникновения традиций и обычаев и их теоретического и практического обоснования.